

Η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας στην διδασκαλία του Ολοκαυτώματος: Η περίπτωση της «Έρικα»

Κώστας Μάγος

Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Περίληψη

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος αποτελεί, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, ένα από τα ζητήματα με το οποίο συχνά ασχολούνται τόσο οι θεωρητικοί της εκπαίδευσης όσο και οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί. Συνέδρια και σεμινάρια, σχεδιασμός και παραγωγή ειδικού εκπαιδευτικού υλικού, εκπαιδευτικά προγράμματα και προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών, αλλά και πολλές εκπαιδευτικές δράσεις έχουν ως θέμα την θεωρία και την πράξη της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος. Το παρόν κείμενο στοχεύει αφενός να απαντήσει σε μερικά συνήθη ερωτήματα που συνδέονται με τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος και συχνά διατυπώνονται από εκπαιδευτικούς στο πλαίσιο σχετικών επιμορφωτικών σεμιναρίων και αφετέρου να περιγράψει μια μικρής έκτασης διδακτική παρέμβαση σχετική με το Ολοκαύτωμα, που πραγματοποιήθηκε σε μαθητές Δημοτικών Σχολείων της Μαγνησίας.

Πέντε ερωτήματα σχετικά με τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος

Γιατί να διδάξουμε το Ολοκαύτωμα;

Αν και, δυστυχώς, υπάρχουν ακόμη "φωνές" από το χώρο ακραίων εθνικιστικών παρατάξεων που αμφισβητούν το ίδιο το Ολοκαύτωμα, άρα και τη διδασκαλία του, η απάντηση στο ερώτημα «Γιατί να διδάξουμε το Ολοκαύτωμα;» θεωρείται προφανής. Όπως δήλωσε σε εισήγησή της η επιζήσασα του Ολοκαυτώματος κ. Βάσω Σταματίου σε σχετική εκδήλωση που πραγματοποίησε τον Φεβρουάριο του 2018 η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Θυμάτων Ολοκαυτώματος:

«Το Ολοκαύτωμα πρέπει να μπει στο σχολείο, να γίνει μάθημα, ξεχωριστό κεφάλαιο στην Ιστορία, να διδάσκεται, είναι ο μόνος τρόπος να κρατήσουμε την μνήμη ζωντανή, να καταδικάσουμε την επανάληψη τέτοιων εγκλημάτων, να ανοίξουμε τον δρόμο στον διάλογο, να πείσουμε ότι η βία και ο θάνατος μόνο βία και θάνατο μπορούν να φέρουν».

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι απαραίτητη αφενός για να μην επαναληφθεί ποτέ και πουθενά καμιά γενοκτονία και αφετέρου για να στοχασθούν, ιδιαίτερα οι νεότερες γενιές, πάνω στις αιτίες που επέτρεψαν την δημιουργία του. Αιτίες που σχετίζονται άμεσα με την δημιουργία και αναπαραγωγή προκαταλήψεων και στερεοτύπων για συγκεκριμένες ανθρώπινες ομάδες, οι οποίες διαφοροποιούνται από την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική πλειονότητα. Εξάλλου, τα στερεότυπα απέναντι στους πολίτες εβραϊκής καταγωγής συνεχίζουν να είναι έντονα και να επαναλαμβάνονται συχνά τόσο από ενηλίκους όσο και από παιδιά. Λέει χαρακτηριστικά μια εκπαιδευτικός που διδάσκει σε αμερικανικό σχολείο και πραγματοποίησε ένα project για την διδασκαλία του Ολοκαυτώματος:

«Όταν με αφορμή κάποιο μάθημα έκανα αναφορά στους Εβραίους, ο Jason, μαθητής της έκτης τάξης, κάνοντας έναν μορφασμό αηδίας, φώναξε: 'Μισώ τους Εβραίους' Αφού πέρασα κάποιες στιγμές αμηχανίας, τον ρώτησα 'Γιατί;'. Η απάντησή του ήταν ένας καταγιγισμός από τα γνωστά στερεότυπα κατά των Εβραίων. [...] Εκείνη τη στιγμή κατάλαβα ότι έπρεπε να μιλήσουμε σοβαρά για το Ολοκαύτωμα» (Sprain, 2012, p. 1)

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος διασταυρώνεται με πολλές και άμεσα σχετιζόμενες μεταξύ τους εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, όπως είναι η εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα (human rights education), η εκπαίδευση στην δημοκρατία και την πολιτειότητα (democracy and citizenship education), η εκπαίδευση στις ανθρώπινες αξίες (human values education), η εκπαίδευση στο σεβασμό της διαφορετικότητας (intercultural education), η εκπαίδευση για την δημιουργία κριτικά σκεπτόμενων (critical education) και άλλες. Μιλώντας στο σχολείο για το Ολοκαύτωμα, στο πλαίσιο των παραπάνω προσεγγίσεων, όπως επισημαίνει ο Ζουμπουλάκης (2018, σ. 27), μπορεί να βοηθήσει να συνειδητοποιήσουμε δυο πράγματα «Πρώτον, κανείς δεν είναι προφυλαγμένος από τη διάπραξη του κακού, δεν υπάρχουν κοσμοθεωρητικές εγγυήσεις έναντι της βαρβαρότητας[...]. Δεύτερον, η παθητικότητα δεν είναι ηθικά ουδέτερη στάση, γιατί αφήνει το κακό να προχωράει ανεμπόδιστο».

Σε ποιους να διδάζουμε το Ολοκαύτωμα;

Είναι προφανές ότι η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος, αξιοποιώντας πάντα τις κατάλληλες σύμφωνα με την νοητική ηλικία και συναισθηματική ωριμότητα των μαθητών μεθόδους, χρειάζεται να διατρέχει όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Οι πρώτες αναφορές μπορούν ήδη να γίνουν, μέσω των κατάλληλων ευκαιριών, στην προσχολική εκπαίδευση, καθώς γνωρίζουμε ότι η προσχολική ηλικία είναι η ηλικία δόμησης των πρώτων στερεοτυπικών αντιλήψεων απέναντι στους διαφορετικούς 'άλλους' (Whitebread, 2015). Συγχρόνως, όμως η προσχολική ηλικία και αντίστοιχη εκπαιδευτική βαθμίδα είναι εκείνη όπου, ευκολότερα από τις επόμενες βαθμίδες, μπορεί να πραγματοποιηθεί η αποδόμηση των στερεοτύπων και να ξεκινήσει η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Έτσι, ακόμη και στις περιπτώσεις παιδιών που μεταφέρουν από το σπίτι στο Νηπιαγωγείο αρνητικά ακούσματα απέναντι στους Εβραίους, οι εκπαιδευτικοί της προσχολικής εκπαίδευσης μπορούν αποτελεσματικά να βοηθήσουν τα παιδιά να αναστοχασθούν πάνω τόσο στα συγκεκριμένα στερεότυπα όσο και σε κάθε τύπου προκατειλημμένες αντιλήψεις και συμπεριφορές.

Ξεκινώντας από το Νηπιαγωγείο, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι απαραίτητο να συνεχίσει να πραγματοποιείται με συστηματικό τρόπο και στις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες, φτάνοντας και συμπεριλαμβανομένης μέχρι και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα στην τελευταία, το Ολοκαύτωμα προτείνεται να διδάσκεται όχι μόνο σε σχολές και τμήματα των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά ανεξαιρέτως σε όλες τις σχολές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, λειτουργώντας ως αφετηρία στοχασμών και αναστοχασμών για τον ρόλο της επιστήμης, όταν αυτή εξελίσσεται ανεξάρτητα από τις ηθικές αξίες.

Είναι προφανές ότι η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι απαραίτητη στην βασική εκπαίδευση εκπαιδευτικών τόσο για την γενικότερη γνωστική και συναισθηματική τους ευαισθητοποίησή όσο και για την προσέγγιση των κατάλληλων διδακτικών μεθόδων προκειμένου να διδάξουν το Ολοκαύτωμα στην σχολική τάξη. Τέλος, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι σημαντικό να αποτελεί αντικείμενο σεμιναριακών επιμορφώσεων στο πλαίσιο των 'σχολών γονέων', αλλά και γενικότερων μορφών μη τυπικής και άτυπης μάθησης, οι οποίες ανήκουν στην ευρύτερη σφαίρα της διά βίου εκπαίδευσης.

Πότε να διδάζουμε το Ολοκαύτωμα;

Αν ένας εκπαιδευτικός αναζητά μια αφορμή, για να ξεκινήσει τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος δεν θα δυσκολευτεί να βρει. Τόσο η ελληνική όσο και η παγκόσμια ιστορία παρέχουν, δυστυχώς, πολλές ευκαιρίες, οι οποίες μπορεί να αποτελέσουν αφετηρία, για να μιλήσει κανείς για προκαταλήψεις, μισαλλοδοξία, διακρίσεις και ρατσισμό. Για την περίπτωση του ελληνικού σχολείου προσφέρεται ιδιαίτερα η περίοδος γύρω από τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου, όπου συνήθως γίνεται συζήτηση πάνω στις αιτίες και την εξέλιξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, καθώς και αναφορές στον φασισμό και ναζισμό. Οι Παγκόσμιες Ημέρες αποτελούν επίσης μια ακόμη ευκαιρία και ιδιαίτερα η Παγκόσμια Ημέρα Θυμάτων Ολοκαυτώματος (27^η Ιανουαρίου) και η Παγκόσμια Ημέρα κατά του Ρατσισμού (21^η Μαρτίου). Είναι προφανές ότι το Ολοκαύτωμα δεν μπορεί να αποτελεί αντικείμενο μνήμης μόνο για τις συγκεκριμένες μέρες, αλλά ότι οι μέρες αυτές μπορούν

απλώς να δημιουργήσουν το κατάλληλο πλαίσιο προκειμένου να αρχίσει στην σχολική τάξη η σχετική συζήτηση.

Βεβαίως, το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου, στο πλαίσιο διαφορετικών μαθημάτων δίνει αφορμές για να προσεγγισθεί διδακτικά το Ολοκαύτωμα. Τα μαθήματα της Ιστορίας, της Γλώσσας, της Λογοτεχνίας, της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, των Θρησκευτικών μπορούν να δώσουν πολλές ευκαιρίες, για να ξεκινήσει η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος. Όμως και τα μαθήματα που συνδέονται με την Τέχνη, όπως τα Εικαστικά και η Θεατρική Αγωγή, μπορούν να αξιοποιηθούν στο κατάλληλο πλαίσιο για την διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος.

Η τοπική ιστορία και οι τοπικές εβραϊκές κοινότητες, ιδιαίτερα ενεργές σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, μπορούν να δώσουν αφορμές για την διδασκαλία του Ολοκαυτώματος, με την επίσκεψη, για παράδειγμα, σε μια συναγωγή ή/και σε ένα ηρώο αφιερωμένο σε θύματα του πολέμου. Φυσικά, η επίσκεψη στο εβραϊκό μουσείο, στην Αθήνα ή την Θεσσαλονίκη, επίσκεψη που μπορεί να συνδυασθεί και με άλλες σχολικές δραστηριότητες, είναι ίσως η καλύτερη εμπειρία για να δοθούν πολλά και σημαντικά ερεθίσματα στους μαθητές, καθώς και κίνητρα προκειμένου να προβληματισθούν σε βάθος σχετικά με το Ολοκαύτωμα.

Το προσφυγικό ζήτημα και οι καθημερινές ειδήσεις γύρω από αυτό, είναι μια ακόμη πηγή που μπορεί να οδηγήσει στην διδασκαλία του Ολοκαυτώματος. Η αντιμετώπιση των προσφύγων από ένα σημαντικό μέρος μελών της κυρίαρχης ομάδας σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, και οι ρατσιστικές αντιλήψεις που συχνά ακούγονται σε βάρος των προσφύγων, αλλά και των μεταναστών, θυμίζουν σε σημαντικό βαθμό τις αντίστοιχες ‘φωνές’ που σταδιακά όλο και πλήθαιναν την περίοδο, προτού ξεκινήσει το Ολοκαύτωμα και σε όλη τη διάρκειά του.

Τέλος, καθημερινά γεγονότα της σχολικής και κοινοτικής ζωής, όπως φαινόμενα εκφοβισμού, διακρίσεις, ρατσιστικά συνθήματα, εκμετάλλευση της δύναμης και της εξουσίας ατόμων απέναντι σε άλλα άτομα, αξίζει να συνδεθούν με εκείνες τις διαδικασίες, οι οποίες σταδιακά οδήγησαν στη δημιουργία του Ολοκαυτώματος. Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Blumenfeld (2012), δεν χρειάζεται κάποια ιδιαίτερα αφορμή για να μιλήσει κανείς για το Ολοκαύτωμα. Ας ξεκινήσει από τις πολλές και καθημερινές διακρίσεις απέναντι στον κάθε ‘διαφορετικό’ που συμβαίνουν στο σχολείο, στη γειτονιά, στην κοινωνία.

Πού να διδάξουμε το Ολοκαύτωμα;

Τα τελευταία χρόνια η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος για ένα μεγάλο αριθμό σχολικών τάξεων συνδυάζεται με επίσκεψη σε κάποιο από τα στρατόπεδα εξόντωσης του εβραϊκού πληθυσμού και ιδιαίτερα σε εκείνο του Auschwitz-Birkenau. Η Nesfield (2015), καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Leeds, η οποία συχνά συνοδεύει τους φοιτητές της σε εκπαιδευτική επίσκεψη στα παραπάνω στρατόπεδα υπογραμμίζει ότι η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος στο χώρο του Auschwitz-Birkenau αποτελεί μια συγκλονιστική εμπειρία για τους εκπαιδευόμενους, αντίστοιχη με δεκάδες ώρες διδασκαλίας στο χώρο του Πανεπιστημίου ή του σχολείου.

Πολλά ελληνικά σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είχαν την τύχη στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων και σχολικών ανταλλαγών να επισκεφθούν τα παραπάνω στρατόπεδα, επίσκεψη που μένει ανεξίτηλη στην μνήμη τους και κινητοποιεί τους στοχασμούς τους και για πολλά χρόνια μετά την επίσκεψη. Όμως, είναι αυτονόητο ότι κι αν ακόμη δεν υπάρχει η δυνατότητα μιας τέτοιας επίσκεψης, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος μπορεί να γίνει στο σχολείο σε συνδυασμό ίσως με προγραμματισμένες και κατάλληλα προετοιμασμένες επισκέψεις σε μια συναγωγή ή σε ένα από τα εβραϊκά μουσεία, αλλά με μέσω πρόσκλησης μελών της τοπικής εβραϊκής κοινότητας στην τάξη προκειμένου να αφηγηθούν στους μαθητές διαστάσεις του Ολοκαυτώματος, όπως τις γνωρίζουν συνήθως μέσα από τις οικογενειακές τους ιστορίες.

Πώς να διδάξουμε το Ολοκαύτωμα;

Θα μπορούσε η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος να αποτελέσει ένα ακόμη μάθημα στο αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων της πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης;

Κρίνοντας κανείς από αντίστοιχες προσπάθειες που έγιναν στο παρελθόν, όπου πιλοτικά εισήχθησαν στο αναλυτικό πρόγραμμα μαθήματα όπως αυτό της ‘αντιρατσιστικής εκπαίδευσης’, η έρευνα έδειξε ότι δεν υπήρξαν θετικά αποτελέσματα (Gillborn, 1995). Οι μαθητές αντιμετώπισαν το περιεχόμενο του μαθήματος σχετικά αδιάφορα, ενδιαφερόμενοι μόνο για την τελική τους αξιολόγηση σε αυτό. Αντίθετα, φάνηκε ότι υπάρχουν πολύ θετικότερα αποτελέσματα στην διδακτική προσέγγιση αντίστοιχων θεμάτων, όταν αυτά αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας στην τάξη με την μορφή μεθόδου project (Katz, Chard and Kogan, 2014). Η μέθοδος project αξιοποιεί τρία βασικά χαρακτηριστικά τα οποία γρήγορα κερδίζουν το ενδιαφέρον των μαθητών: είναι βιωματική, ερευνητική και συνεργατική. Συνδέει το αντικείμενο της διδασκαλίας με εμπειρίες των μαθητών αξιοποιώντας βιωματικές διδακτικές δραστηριότητες, οι μαθητές κάνουν ερευνητικές εργασίες, ανακαλύπτοντας σταδιακά οι ίδιοι τις απαντήσεις στα ερωτήματα που έχουν τεθεί και, τέλος, εργάζονται τόσο ατομικά όσο και σε ομάδες εργασίας, στοιχείο που προωθεί την συνεργασία, το διάλογο και την αλληλεπίδραση (Μάγος, 2003). Projects σχετικά με το Ολοκαύτωμα έχουν πραγματοποιηθεί σε έναν μεγάλο αριθμό σχολείων τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό και, σύμφωνα με τις απόψεις των διδασκόντων, οι αρχικοί στόχοι της διδασκαλίας φαίνεται να έχουν επιτευχθεί με επιτυχία (Βλαχάκη, 2017; Γουλής, 2017; Spain, 2012).

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος μπορεί να ενταχθεί σε ευρύτερα προγράμματα διαπολιτισμικής και αντιρατσιστικής εκπαίδευσης που πραγματοποιούνται στα σχολεία, ακολουθώντας τις γενικότερες διδακτικές προσεγγίσεις που προτείνει η διαπολιτισμική εκπαίδευση και στηρίζονται στην έρευνα μέσω της μελέτης διαφορετικών πηγών, στην ανάπτυξη διαλόγου, καθώς και στην καλλιέργεια στοχασμού και αναστοχασμού με σκοπό την αναζήτηση και υπέρβαση στερεοτυπικών και προκατειλημμένων συμπεριφορών που έχουν επηρεάσει την διαμόρφωση των αντιλήψεων και στάσεων και μαθητών. Εξάλλου, η βιωματική, ομαδοσυνεργατική και διαθεματική διάσταση αποτελούν κυρίαρχες διαστάσεις των περισσότερων προγραμμάτων διαπολιτισμικής και αντιρατσιστικής προσέγγισης και βασικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις παραδοσιακές διδακτικές προσεγγίσεις.

Το United States Holocaust Memorial Museum (2018), ένα από τα μεγαλύτερα μουσεία του κόσμου με αντικείμενο το Ολοκαύτωμα, στην ιστοσελίδα του δίνει μερικές συμβουλές για την αποτελεσματική διδασκαλία του Ολοκαυτώματος στην σχολική τάξη. Μεταξύ των άλλων επισημαίνει ότι καταρχάς πρέπει να δοθεί ο σωστός ορισμός, ώστε τα παιδιά να καταλάβουν τι ακριβώς ήταν το Ολοκαύτωμα, δηλαδή να κατανοήσουν ότι επρόκειτο για μια οργανωμένη γενοκτονία με θύματα περίπου έξι εκατομμύρια ανθρώπους. Υπογραμμίζει ότι είναι σημαντικό οι μαθητές να κατανοήσουν τις αιτίες που οδήγησαν στο Ολοκαύτωμα και ότι υπήρχαν τόσο ατομικές όσο και συλλογικές ευθύνες γι’ αυτό. Προτείνει η διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος να γίνει όχι με απλοϊκούς τρόπους, που εντέλει μπορεί να καταλήξουν σε αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, αλλά μέσα από κατάλληλες για την ηλικία των μαθητών προσεγγίσεις που αναδεικνύουν το Ολοκαύτωμα ως ένα από τα σημαντικότερα ‘τραύματα’ της ανθρώπινης ιστορίας.

Φυσικά, στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος δεν μπορεί να μην γίνει αναφορά στις μεθόδους εξόντωσης εκατομμυρίων ανθρώπων, καθώς και στο ρόλο που συγκεκριμένοι ‘επιστήμονες’ συνέβαλαν σε αυτό, όμως η διδασκαλία πρέπει να προχωρήσει πέρα από τις προσεγγίσεις του πόνου και της εξόντωσης και να εστιάσει κυρίως στα ‘γιατί’. Επίσης, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος πρέπει να αποφύγει δυο ακόμη ‘παγίδες’. Η μία αφορά στις αυθαίρετες γενικεύσεις του τύπου ‘όλοι οι Γερμανοί ήταν ναζιστές’. Τέτοιες γενικεύσεις αναπαράγουν την μισαλλοδοξία, δημιουργώντας νέα στερεότυπα και προκαταλήψεις και εμποδίζουν την ανάπτυξη της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η δεύτερη ‘παγίδα’ αφορά στην εστίαση της όλης διδακτικής προσέγγισης στους ‘ήρωες’ του Ολοκαυτώματος, δηλαδή σε εκείνους που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο κατάφεραν να αντισταθούν στην μαζική δολοφονία του εβραϊκού πληθυσμού. Δίνοντας, φυσικά, την σημασία που πρέπει σε αντίστοιχες δράσεις αντίστασης, οι μαθητές χρειάζεται να κατανοήσουν ότι αυτές οι πράξεις αποτελούσαν απλώς την εξαίρεση σε ένα έγκλημα που άφηνε μηδενικά περιθώρια αντίστασης.

Παιδική λογοτεχνία και Ολοκαύτωμα

Ένας από τους αποτελεσματικότερους τρόπους διδακτικής προσέγγισης του Ολοκαυτώματος είναι μέσα από την αξιοποίηση κατάλληλων βιβλίων παιδικής λογοτεχνίας που διαπραγματεύονται αυτό το θέμα. Από το κλασικό «Ημερολόγιο της Άννας Φρανκ» που έχει μεταφραστεί σε δεκάδες γλώσσες μέχρι πολύ πιο πρόσφατα παιδικά βιβλία που κυκλοφορούν πλέον στις περισσότερες χώρες του κόσμου, το Ολοκαύτωμα αποτελεί ένα από τα αγαπημένα θέματα της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας. Συνήθως, τα παιδικά βιβλία με περιεχόμενο το Ολοκαύτωμα, όχι μόνο αποτελούν μια πρώτη πηγή γνωριμίας, αλλά συχνά κινητοποιούν το ενδιαφέρον των παιδιών να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα. Η απλή γλώσσα των παιδικών βιβλίων, σε συνδυασμό με την ποιοτική εικονογράφηση, αλλά και τα στοιχεία της περιπέτειας που συμπεριλαμβάνονται στο περιεχόμενο της ιστορίας, αποτελούν αφετηρία ανάπτυξης στοχασμών και κριτικής σκέψης των νεαρών αναγνωστών, ενώ παράλληλα καλλιεργούν την φαντασία τους. Συγχρόνως, μέσα από την ανάγνωση των παιδικών βιβλίων τα παιδιά ταυτίζονται με τους ήρωες, έρχονται στη θέση τους, ζουν την αγωνία και τα πιθανά διλήμματά τους. Η ταύτιση αυτή αποτελεί αφετηρία για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και της πολιτισμικής κατανόησης (Magos, 2018). Είναι σημαντικό η ανάγνωση ενός παιδικού βιβλίου με θέμα το Ολοκαύτωμα να συνδυασθεί με την κατάλληλη συζήτηση στο πλαίσιο του σχολείου, της βιβλιοθήκης ή/και της οικογένειας, ώστε να απαντηθούν τα όποια ερωτήματα έχουν δημιουργηθεί στα παιδιά, να συζητηθούν τα συναισθήματα που έχει προκαλέσει η ανάγνωση, αλλά και να κινητοποιηθεί η σκέψη τους για επιπλέον έρευνα και μελέτη του συγκεκριμένου θέματος. Εξάλλου, το θέμα του Ολοκαυτώματος φαίνεται να ενδιαφέρει τα παιδιά και να τους προκαλεί ένα πλήθος ερωτημάτων που θα ήθελαν να μάθουν την απάντησή τους (Wieniorka, 2018).

Ένα από τα παιδικά βιβλία που προσφέρεται ιδιαίτερα για την διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος σε μικρά παιδιά είναι το βιβλίο με τίτλο «Έρικα». Συγγραφέας του βιβλίου είναι η Ruth Vander Zee, ενώ την εικονογράφηση έχει κάνει ο Roberto Innocenti. Η πρώτη έκδοση του βιβλίου έγινε το 2003 από τις Creative Editions και στα ελληνικά κυκλοφόρησε το 2015 από τις εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, σε μετάφραση της Μαρίζας Ντεκάστρο. Το βιβλίο διαπραγματεύεται την ιστορία της Έρικα, μιας νεαρής γυναίκας εβραϊκής καταγωγής, την οποία οι γονείς της ως βρέφος πέταξαν από το τρένο, προκειμένου να την σώσουν, όταν οι ίδιοι μεταφέρονταν με τα 'τρένα του θανάτου' προς τα στρατόπεδα εξόντωσης. Η Έρικα σώζεται από μια οικογένεια που την υιοθετεί και στο βιβλίο αφηγείται την ιστορία της. Ιδιαίτερα πλεονεκτήματα του συγκεκριμένου παιδικού βιβλίου είναι ο λιτός και ρέων λόγος, οι πολύ ζωντανές, σχεδόν φωτογραφικές εικόνες, η έντονη συναισθηματική ατμόσφαιρα, η απουσία κάθε μορφής διδακτισμού.

«Όταν τα αστέρια δεν λάμπουν»: Μια διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος

Χρησιμοποιώντας ως βασικό εκπαιδευτικό υλικό το παιδικό βιβλίο «Έρικα» σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε μια διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος σε σχολικές τάξεις Δημοτικών Σχολείων του νομού Μαγνησίας. Η πρωτοβουλία ανήκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στην Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου και στις εκδόσεις Καλειδοσκόπιο. Ο σχεδιασμός της διδακτικής παρέμβασης έγινε, σε εθελοντική βάση, από τον επίκουρο καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Κώστα Μάγο και την εκπαιδευτικό και μουσειοπαιδαγωγό Θεοδοσία Ράπτου, ενώ η εμπύχωση και πραγματοποίηση της παρέμβασης έγινε, πάντα εθελοντικά, από την Θεοδοσία Ράπτου. Τα σχολικά έτη 2016-17, 2017-18 και 2018-19 έγιναν συνολικά δέκα διδακτικές εφαρμογές του Ολοκαυτώματος σε αντίστοιχες σχολικές τάξεις δημοτικών σχολείων (Δ, Ε, ΣΤ) του νομού Μαγνησίας. Σκοπός των παρεμβάσεων ήταν αφενός να γνωρίσουν οι μαθητές την ιστορία του Ολοκαυτώματος, αλλά και να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε ζητήματα τόσο θρησκευτικής όσο και κάθε άλλης μορφής ετερότητας.

Η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης ως μιας γενικότερης στάσης ζωής δεν μπορεί να αναφερθεί ως στόχος της συγκεκριμένης παρέμβασης λόγω της μικρής χρονικής της διάρκειας, προφανώς όμως αποτελεί την επιθυμητή δεξιότητα που θα ήθελε σταδιακά να

καλλιεργηθεί στους μαθητές και η παρούσα παρέμβαση θα μπορούσε να συμβάλει έστω και σε έναν μικρό βαθμό. Οι περισσότερες παρεμβάσεις έγιναν την περίοδο πριν από τον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου, όπου σε πολλές τάξεις γίνονται αναφορές στον πόλεμο και στο Ολοκαύτωμα, ενώ σε λιγότερες περιπτώσεις οι διδακτικές παρεμβάσεις έγιναν σε περίοδο που ζητήθηκε από το σχολείο. Κάθε διδακτική παρέμβαση είχε διάρκεια τριών σχολικών ωρών και ακολούθησε έναν κύκλο πέντε σταδίων που ήταν: αφόρμηση, ευαισθητοποίηση, συζήτηση - ανάπτυξη στοχασμού, εμπέδωση – έκφραση, ολοκλήρωση.

Τι σας θυμίζει το αστέρι;

Στο στάδιο της αφόρμησης δόθηκε σε κάθε παιδί ένα αστέρι του Δαβίδ και ζητήθηκε να απαντήσουν προφορικά στην ερώτηση 'τι σας θυμίζει αυτό το αστέρι;'. Η συντριπτική πλειονότητα των μαθητών έδωσε απαντήσεις που καμιά σχέση δεν είχαν με το Ολοκαύτωμα. Ενδεικτικά ανέφεραν:

Χριστούγεννα, Νύχτα, Πεφταστέρι, Σερίφης/Καουμπόηδες, Ποδοσφαιρο/Αστέρας Τρίπολης, Παπούτσια/AllStar, Αστέρι της Βεργίνας, Ευρώ, Βραβείο.

Ένας πολύ μικρός αριθμός παιδιών δήλωσε ότι το αστέρι του θυμίζει 'κάτι που έχει σχέση με Θρησκευτικά', ενώ ακόμη λιγότεροι ήταν οι μαθητές που μίλησαν για 'κάτι που έχει σχέση με τους Εβραίους'.

Οι παραπάνω απαντήσεις των μαθητών αναδεικνύουν την περιορισμένη γνώση και εξοικείωση που έχουν αφενός με το Ολοκαύτωμα και αφετέρου με θρησκευτικά σύμβολα πέραν εκείνων της κυρίαρχης θρησκείας. Η περιορισμένη γνώση για το Ολοκαύτωμα σχετίζεται με ζητήματα διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας, ενώ η απουσία γνώσης για το διαφορετικό θρησκευτικό σύμβολο συνδέεται με τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό Σχολείο ελάχιστα ως καθόλου ασχολείται με την γνωριμία με άλλες θρησκείες πέραν της κυρίαρχης, στοιχείο που λειτουργεί ως εμπόδιο για την ανάπτυξη ενός διαθρησκευτικού διαλόγου και επομένως σεβασμού και αλληλεπίδρασης με μέλη διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων.

Τι γνωρίζετε για τους Εβραίους;

Οι συνηθέστερες απαντήσεις των μαθητών στην παραπάνω ερώτηση ήταν ότι οι Εβραίοι είναι:

Πλούσιοι, Τσιγγόνηδες, Πολλοί, Κακοί, Αυτοί που σταύρωσαν τον Χριστό, Αυτοί που ζούνε στο Ισραήλ, Αυτοί που δεν είναι Χριστιανοί.

Ενδιαφέρον, επίσης, αποτελεί η απάντηση ενός μαθητή: «Έχω ακούσει για έναν Εβραίο, που ήταν με το μέρος των Τούρκων και ήθελε να καταστρέψει τους Έλληνες».

Οι απαντήσεις των μαθητών αναδεικνύουν την αναπαραγωγή των γνωστών στερεοτύπων για τα μέλη της συγκεκριμένης θρησκείας, τα οποία προφανώς έχουν ήδη εγκατασταθεί στις αντιλήψεις των παιδιών, παρά την νεαρή τους ηλικία. Η εβραϊκή ταυτότητα ταυτίζεται με εχθρική θρησκευτική ταυτότητα και κατά συνέπεια και με εχθρική εθνική ταυτότητα. Η ταύτιση στην αντίληψη του μαθητή των Εβραίων με τους Τούρκους δεν φανερώνει μόνο το ιστορικό κομφούζιο που επικρατεί στις αντιλήψεις του μαθητή, απόδειξη των προβληματικών διδακτικών προσεγγίσεων του ιστορικού μαθήματος, αλλά και την απόδοση στην συγκεκριμένη θρησκεία των χαρακτηριστικών του 'τυπικού εχθρού', όπως συνήθως αναφέρεται η τουρκική ταυτότητα από ένα σημαντικό μέρος των μελών της κυρίαρχης εθνοπολιτισμικής ομάδας. Σύμφωνα με τον PrimoLevi (2009) η ταύτιση του διαφορετικού με τον εχθρό αποτελεί την αρχή ενός ιδιαίτερα επικίνδυνου συλλογισμού, στο τέλος του οποίου βρίσκονται τα στρατόπεδα εξόντωσης.

Στη συνέχεια της διδακτικής παρέμβασης ακολούθησε η ανάγνωση της ιστορίας της «Ερिका» από την εμψυχώτρια και συζήτηση πάνω στο περιεχόμενο της. Συγχρόνως, έγινε χρήση της ιστορικής γραμμής, για να κατανοήσουν οι μαθητές πότε εξελίχθηκε η ιστορία της «Ερिका» σε σχέση τόσο με το παρόν, όσο και με άλλα ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος. Η συζήτηση που έγινε στην τάξη είχε ως πυρήνα το θέμα του Ολοκαυτώματος και του πολέμου, ενώ έγιναν συνδέσεις τόσο με την εθνική και τοπική ιστορία, καθώς και με σημερινά

φαινόμενα διακρίσεων και κοινωνικού αποκλεισμού, όπως είναι απόψεις και στάσεις που έχουν εκφραστεί από συγκεκριμένες ομάδες Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες και μετανάστες. Επίσης, στο πλαίσιο της συζήτησης έγινε σύνδεση των αιτιών που οδήγησαν στον ρατσισμό κατά των Εβραίων με γεγονότα που συνδέονται με την σχολική καθημερινότητα, όπως διακρίσεις κατά των 'διαφορετικών' μαθητών, καθώς και φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού.

Ενδεικτικές είναι οι απόψεις που διατυπώθηκαν από τους μαθητές κατά τη διάρκεια της αναστοχαστικής συζήτησης:

«Και οι Έλληνες κάνουν ρατσισμό σε μετανάστες [στη συνέχεια αναφέρει συγκεκριμένο περιστατικό]».

«Κι εδώ στο Βόλο δεν θέλανε τα προσφυγόπουλα σε ένα σχολείο».

«Σε πολλές χώρες υπάρχει ρατσισμός στους μαύρους. Δεν τους νοικιάζουν σπίτια και δεν τους παίρνουν στις δουλειές».

«Ξέρω ένα χοντρό παιδί στην γειτονιά που δεν θέλουν να το παίζουν».

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους μαθητές να γράψουν σε χαρτί του μέτρου εργαζόμενοι σε ομάδες, λέξεις-κλειδιά, λέξεις που θα 'κρατήσουν' μετά την διδακτική παρέμβαση. Οι λέξεις που επικράτησαν ήταν:

Ολοκαύτωμα, Πόλεμος, Τρένο θανάτου, Ναζί, Φόβος, Θλίψη, Ρατσισμός, Αδικία, Μητέρα, Αγάπη

Οι παραπάνω λέξεις αναδεικνύουν ότι η ανάγνωση του βιβλίου και η συζήτηση πάνω σε αυτό, πέραν από τις σχετικές γνώσεις που προσέφερε στους μαθητές, τους επηρέασε ιδιαίτερα συναισθηματικά. Η συναισθηματική αυτή ευαισθητοποίηση αποτελεί και την έναρξη μιας διαδικασίας καλλιέργειας της ενσυναίσθησης απέναντι στον «άλλο», στοιχείο που αποτελούσε επιθυμητό μακροπρόθεσμο στόχο της παρέμβασης.

Μετά την καταγραφή των λέξεων-κλειδιών ζητήθηκε από τους μαθητές να γράψουν ένα σύντομο γράμμα-μήνυμα προς κάποιον από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας. Οι περισσότεροι μαθητές, όπως ήταν αναμενόμενο, απευθύνθηκαν στην Έρικα. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα:

«Διάβασα την ιστορία σου για το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και για το τρένο. Η μητέρα σου σε πέταξε από το τρένο για να σε κρατήσει στη ζωή».

«Πριν διαβάσω την ιστορία σου, νόμιζα ότι οι Εβραίοι είναι κακοί άνθρωποι. Τώρα που έμαθα την ιστορία σου έχω μείνει άφωνη».

«Εγώ δεν έζησα σε κάποιο πόλεμο και χαίρομαι πολύ που κι εσύ τελικά έζησες. Όμως οι γονείς σου δεν έζησαν. Οι δικοί μου γονείς κι αυτοί έζησαν πόλεμο και ευτυχώς γλύτωσαν. Τώρα ζούμε όλοι καλά στην Ελλάδα».

Το τελευταίο απόσπασμα είναι γραμμένο από μαθητή προσφυγικής καταγωγής και γίνεται φανερό πόσο η ιστορία της «Έρικα» αποτέλεσε αφορμή, για να μιλήσει για την δική του προσωπική ιστορία.

Δυο μαθητές απηύθυναν το γράμμα τους προς τους γονείς της Έρικα. Ο ένας από αυτούς ανήκει σε οικογένεια μεταναστών ή προσφύγων και η αφήγηση της Έρικα προφανώς του υπενθύμισε δικές του οικογενειακές αφηγήσεις.

«Ήθελα να μάθω τι περάσατε μέσα στο τρένο του θανάτου. Και τι νιώθατε; Φόβο; Θλίψη;»

«Αυτάμαι πολύ που δεν γλύτώσατε. Τουλάχιστον γλύτωσε η κόρη σας. Εσείς περάσατε πολύ δύσκολα. Και οι δικοί μου γονείς πέρασαν δύσκολα, αλλά ευτυχώς είναι ζωντανοί».

Συμπεράσματα

Η παιδική λογοτεχνία μπορεί να αποτελέσει ένα κατάλληλο μέσο για την διδασκαλία του Ολοκαυτώματος, ιδιαίτερα στα μικρότερα παιδιά. Η αξιοποίηση του βιβλίου «Έρικα» και η διδακτική παρέμβαση που στηρίχθηκε σε αυτό έδειξε ότι βοήθησε τους μαθητές να προσεγγίσουν γνωστικά και συναισθηματικά την ιστορία του Ολοκαυτώματος. Οι μαθητές

είχαν την ευκαιρία να αναστοχασθούν πάνω στα κλασικά στερεότυπα για τους Εβραίους και τα οποία, πριν από την ανάγνωση και την συζήτηση, φαίνεται να τα είχαν και οι ίδιοι σε μεγάλο βαθμό αποδεχθεί. Μέσω της διαδικασίας αυτής κινητοποιήθηκε αφενός η κριτική σκέψη των μαθητών και αφετέρου η δυνατότητα ανάπτυξης της ενσυναίσθησης απέναντι στον 'άλλο'.

Η σύνδεση με καθημερινά γεγονότα της ζωής των παιδιών από τον χώρο του σχολείου, της κοινότητας, αλλά και ολόκληρης της χώρας, γεγονότα που συνδέονταν με ζητήματα διακρίσεων, ρατσισμού, κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και εκφοβισμού συνέβαλε στην κατανόηση της λειτουργίας των στερεοτύπων και προκαταλήψεων, λειτουργία που σε σημαντικό βαθμό οδήγησε στην δημιουργία του Ολοκαυτώματος. Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά μπόρεσαν να συνδέσουν το 'τότε' με το 'τώρα', το 'εκεί' με το 'εδώ', το 'αυτοί' με το 'εμείς', αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές μέσα στα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια του παρελθόντος και του παρόντος. Εξάλλου, η συζήτηση σε συνδυασμό με τη χρήση της ιστορικής γραμμής βοήθησε τα παιδιά να αποκτήσουν μια καθαρότερη εικόνα του ιστορικού χρόνου και των βασικών γεγονότων που μεσολάβησαν πριν και μετά το Ολοκαύτωμα μέχρι και σήμερα.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι η δομή και η μεθοδολογία της παρέμβασης, η οποία αξιοποίησε στοιχεία της μεθόδου project, όπως είναι η βιωματική, ανακαλυπτική και ομαδοσυνεργατική προσέγγιση, κινητοποίησε και κράτησε αμείωτο το ενδιαφέρον των μαθητών σε όλη τη διάρκεια της εμπύχωσης, έδωσε ευκαιρία προφορικής και γραπτής έκφρασης στο σύνολο της τάξης και γενικότερα δημιούργησε ένα ευχάριστο κλίμα διδασκαλίας και μάθησης για ένα ιδιαίτερα δύσκολο και 'τραυματικό' γεγονός, όπως είναι το Ολοκαύτωμα. Το παιδικό βιβλίο «Ερικα» με την λιτή αφήγηση και τις ζωντανές εικόνες του αποτέλεσε βασικό στοιχείο για την επιτυχή έκβαση της συγκεκριμένης διδακτικής παρέμβασης.

Βιβλιογραφία

- Βλαχάκη, Μ. (2017). Οι πρώτοι μαθητές του σχολείου μας ήταν τότε οι 'άλλοι'. Η εκπαιδευτική αξιοποίηση του Ολοκαυτώματος για την αντιμετώπιση του ρατσισμού. Εισήγηση στην ημερίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης, της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου και του Μουσείου Τσαλαπάτα με τίτλο 'Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο σχολείο και το μουσείο'. Βόλος, 04/02/2017.
- Blumenfeld, W. (2012). *From bullying to genocides. From micro to macro*. NY: The Bilerico Project.
- Γουλής, Δ. (2017). "Από το Ρεζή Βαρδάρ στην Ξηροκρήνη. Αναζητώντας το εβραϊκό παρελθόν μιας γειτονιάς μέσα από το αρχείο του σχολείου της. Εισήγηση στην ημερίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης, της Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου και του Μουσείου Τσαλαπάτα με τίτλο 'Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο σχολείο και το μουσείο'. Βόλος, 04/02/2017.
- Gillborn, D. (1995). *Racism and antiracism in real schools*, London: Open University Press.
- Ζουμπουλάκης, Γ. (2018). Για το Ολοκαύτωμα. Αθήνα: Πόλις.
- Katz, L.G., Chard, S.C, Kogan, Y. (2014). *Engaging children's minds. The project approach*. Callifornia: ABC-CLIO, LLC.
- Levi, P. (2009). *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*. Αθήνα: Άγρα.
- Μάγος, Κ. (2003). Η μέθοδος project (επιμ. Α. Ανδρούσου). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων.
- Magos, K. (2018). The neighbor's folktales. Developing intercultural competence through folktales and stories. *Bookbird. A Journal of International Children's Literature*, 56 (2), 28-35.
- Nesfield, V. (2015). Keeping Holocaust education relevant in a changing landscape. Seventy years on. *Research in Education*, 94 (1), 44-54.
- Spain, J. (2012). Don't miss a chance to shift hate rhetoric. *Teaching Tolerance*, January, 2012, 1-3.

- United States Holocaust Memorial Museum. (2019). Guidelines for teaching about the Holocaust, <https://www.ushmm.org/educators/teaching-about-the-holocaust/general-teaching-guidelines>
- Vander Zee, R. (2015). *Έρικα* (εικονογράφηση Innocenti, R., μετάφραση Ντεκάστρο, Μ.). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Whitebread, D. (2015). *Teaching and learning in the early years*. NY: Routledge.
- Wieviorka, A. (2018). *Το Άουσβιτς όπως το εξήγησα στην κόρη μου*. Αθήνα: Πόλις.